visat.

primavera 2021

Notes a la traducció de Tal qual, de Paul Valéry

Antoni Clapés

Quan a la primeria de 2018 l'editor d'Adesiara, Jordi Raventós, em va proposar de traduir *Tel quel,* vaig estar més que content. Aquell llibre havia esdevingut per als de la meva generació un mite de l'alta cultura que ens arribava de França, segurament perquè el teníem més vinculat a la revista homònima que no pas al text mateix de Valéry.

En efecte, la revista creada el 1960 per Edern Hallier i Philippe Sollers (als quals aviat es van afegir Barthes, Derrida, Eco, Foucault, Sarraute *et tutti quanti*) tenia com a objectiu tornar a avaluar, partint de les avantguardes clàssiques i amb una mirada política de confrontació amb l'estat de coses, la història de la literatura, especialment francesa. Per als joves *enragés* que vivíem esclafats intel·lectualment sota la bota del franquisme, la revista —que importàvem de sotamà de la Catalunya Nord— era, a parts iguals, un exponent de la política més radical de l'esquerra i, alhora, un clar paradigma de l'anàlisi rigorosa que es feia de la literatura.

Quant al llibre de Valéry, recordo haver-lo *mal-llegit*, i segurament *mal-paït*. Però era un text seductor, que et comprometia. Va ser, sens dubte, un text que se'm resistí per la complexitat i pel llenguatge abstrús. Però que, alhora, em va fascinar i em va deixar petja.

De manera que no em va costar gens acceptar l'encàrrec i posar-me de seguida a la feina, amb aquella alegria que preludia un període de gaudi extens i intens. Gairebé dos anys després d'haver acceptat l'encàrrec, l'editor tenia la traducció. Enmig, la travessa solitària d'un territori abrupte, com una mena de camp de mines, al final del qual es trobava, sense sospitar-ho, el benefici d'alegries successives.

El llibre es va publicar el setembre de 2020, coincidint amb la Setmana del Llibre en català, amb un excel·lent pròleg (cridat a ser un text de lectura imprescindible) a cura de Jordi Marrugat. En trenta pàgines, Marrugat situa Valéry en el context europeu i, sobretot, dona les claus per entendre la importància que tingué per a la

cultura catalana.

En plena pandèmia, el públic va saber reconèixer la importància de l'esforç editorial d'Adesiara i, poc temps abans d'acabar l'any, se'n va haver de fer una segona edició.

Moi

«Paul-Ambroise Valéry va néixer el 30 d'octubre de 1871 d'un pare d'origen cors i d'una mare italiana. De la nissaga del cantó patern ho ignora tot o gairebé tot. Del cantó de la mare, per antics lligalls legalitzats al tribunal de la Rota, sap que descendeix d'una antiga família del nord d'Itàlia amb il·lustres membres com ara un cardenal Grassi i el cèlebre Galéas Visconti, duc de Milà i victoriós de Bayard.»

Aquesta breu introducció al personatge, feta per Valéry mateix —malgrat que sembla que parli d'una altra persona—, fa part d'una sèrie d'indicacions «imprecises i miops sobre el que em constitueix», adreçades al seu amic Pierre Louÿs el 1890. (Louÿs és determinant en la vida literària de Valéry, perquè li va fer conèixer André Gide i, més tard, Mallarmé.)

Certament, Valéry era fill d'un cors i d'una italiana —genovesa per més senyals. El pare era un alt càrrec de les duanes de Seta i és en aquesta ciutat marinera que nasqué, en la data assenyalada per ell mateix. De manera que el cors, l'italià, el francès i l'occità eren sens dubte llengües de la infantesa i adolescència de Valéry.

Va fer els estudis elementals a Seta i a deu anys va «començar a construir una mena d'illa del meu esperit i, per bé que era de mena natural sociable i comunicatiu, cada vegada em reservava més un jardí molt secret on cultivava les imatges que em semblaven del tot meves, que només podien ser meves». Poc temps després va demanar al seu germà un diccionari de rimes i va començar a escriure els primers poemes, de caràcter parnassià. Va anar a cursar estudis de dret a la Universitat de Montpeller. En aquesta època va descobrir Baudelaire, Huysmans, Verlaine. Envià poemes a Mallarmé, demanant-li consell, el qual li respongué que «de consells només en dona la solitud», sentència que va marcar l'incipient poeta. Va publicar poemes esparsos a diverses revistes, fruit d'una intensa i activa vida literària en cercles poètics parnassians.

La nuit de Gênes

L'octubre de 1892 —tenia vint-i-un anys—, el poeta era a Gènova, la ciutat dels seus avantpassats, per sojornar-hi, juntament amb la

mare i el germà. La nit del 4 al 5 d'aquell mes va sofrir una greu crisi existencial que durà fins ben entrada la matinada. Aquella nit es va desencadenar una espantosa tempesta, com sol esdevenir-se en aquesta època de l'any als Alps marítims. Ell mateix ho va anotar així als seus quaderns: «Nit espantosa — Passada assegut al llit — Tempesta *pertot* — L'habitació enlluernada amb cada llamp — I tota la meva sort es jugava al meu cap — Soc entre jo i jo — Nit infinita — Crítica — Potser a causa d'aquesta tensió de l'aire i de l'esperit — I aquests repetits esclats violents del cel, aquestes il·luminacions irregulars i brusques entre les parets pures de calç nua».

Tot sembla que indica que al jove escriptor els intents poètics que fins aleshores havia fet no li semblaven prou reeixits i, a més a més, acabava de sofrir una (suposada) crisi amorosa [1]. A la matinada es va adonar que es trobava en un atzucac i aleshores decidí repudiar tots els seus ídols (la poesia, l'amor i la imprecisió) i consagrar tota la seva existència al que ell en digué «la vida de l'esperit», el nou ídol de l'Intel·lecte. Renunciar, per tant, a l'amor i a la poesia: l'amor és indigne d'ell i ell és indigne de la poesia. «Tot poema que no tingui la precisió exacta de la prosa no val res.» Volia esdevenir, en definitiva, un *altre*, transformat.

A partir d'aquell moment, Valéry dedica una gran part de la vida a una mena d'autoreconstrucció, que es plasma en l'escriptura diària, a l'alba, d'uns *Cahiers*, en els quals anota totes les seves reflexions, tot allò que li passa pel cap en aquell moment: indicis de poema, esbossos de textos, de poemes, dibuixos, reflexions filosòfiques, literàries, científiques, morals, religioses, etc. «A penes em llevo, abans que es faci de dia, a la matinada, entre la llum i el sol, hora punta i profunda, tinc el costum d'escriure allò que s'inventa a si mateix. (...) Mai no m'hauria imaginat que un dia jo hagués d'imprimir aquests fragments tal qual». Escriu a tall de *boutade* que «havent consagrat aquestes hores a la vida de l'intel·lecte, em sento amb el dret de ser ximple la resta de la jornada».

Aquesta és una pràctica que dura fins pocs dies abans de morir. Al llarg de més de cinquanta anys ha dedicat a aquesta escriptura 261 quaderns: més de vint-i-sis mil pàgines, que signifiquen un colossal memoràndum d'intel·ligència. En principi, aquests *Cahiers* no estaven pensats per fer-los públics, però al llarg dels anys són la font d'on brollarà tot el saber que desenvolupa en els seus llibres. «Penso vagament que destino l’instant percebut a no sé quina composició

futura de les meves opinions; i que, després d'un temps incert, una mena de judici final cridarà davant de l'autor el conjunt d'aquestes petites criatures mentals per tornar-ne unes al no-res i construir per mitjà de les altres l'edifici del que he volgut.» Es pot dir que la vida del gran intel·lectual que és Paul Valéry començà aquella nit de tempesta a Gènova.

La vida a París: el poeta es fa gran, molt gran

Després d'aquest incident, havent acabat els estudis de dret a Montpeller, es va instal·lar a París. Malgrat dur una vida intel·lectual molt activa, durant vint anys resta distanciat de l'escriptura poètica per consagrar-se al coneixement d'ell mateix i del món. A la recerca *del* mètode per bastir una enginyeria, una arquitectura, de l'intel·lecte. En els dos anys següents publica la *Introducció al mètode de Leonardo de Vinci* (1895) i *Una vetllada amb el senyor Teste* (1896). «La bestiesa no és pas el meu fort», en són les primeres paraules. La fama comença a perseguir Paul Valéry.

Però un quant temps després d'haver pres aquella decisió de renúncies, Valéry va començar a fer exactament el contrari. El 1900 es casa amb Jeannie Gobillard, neboda de Berthe Morrisot (cunyada d'Edouard Manet). Aquest casament significarà l'entrada a la gran societat parisenca. La parella tingué tres fills. I l'escriptor, quatre successives i *energètiques* amants: la poeta Catherine Pozzi, l'escultora Renée Vautier, l'estudiosa Émilie Noulet (anys a venir *madame* Carner) i, als darrers anys de la seva vida, la novel·lista Jean Voilier. Aquestes relacions marcaran d'una manera pregona la vida de l'escriptor.

Poeta abans que res, poeta abans que tot, Valéry tarda gairebé vint anys a tornar a publicar poesia, però quan ho fa, empès per André Gide, dona a conèixer el projecte que durant quatre anys ha anat covant: el poema de cinc-cents dotze versos *La jove Parca* (1917), el monòleg interior d'una dona jove presonera d'un combat entre el cos i l'esperit. I quatre anys més tard encara publica el colossal i bellíssim *Cementiri marí* (1920), veritable oda filosòfica i pur exorcisme a la mort («*le vent se lève!... Il faut tenter de vivre !*»), I encara dos anys després el recull *Charmes*. I ja al tombant de la vida, els més de cent cinquanta poemes d'un «*amour absolu*», aplegats en el volum *Corona et coronilla,* que dedicà a l'amant Voilier («*elle était belle, avec un cœur plein de contrastes*») i que no es va publicar fins seixanta-tres anys després de la mort de Valéry. Aquest llibre, a

parer meu, representa l'epifania de la poesia postsimbolista: un veritable monument.

Tel quel

En el període d'entreguerres, Valéry rep tota mena honors, sobretot al seu país (és nomenat membre de l'Acadèmia, gran oficial de la Legió d'Honor, conseller dels Museus Nacionals, etc.). I publica articles i fa conferències per tot França, Anglaterra, Itàlia, Bèlgica i Espanya. A Catalunya, com escriu Jordi Marrugat al pròleg de l'edició de *Tal qual*, l'obra de Valéry va ser rebuda amb entusiasme per Carner, Foix, Manent i Riba; les conferències que feu a Barcelona les va seguir amb atenció la premsa catalana i un públic enfervorit, que va trobar en Valéry el model d'intel·lectual de gran alçada que el país necessitava.

L'escriptor va continuar escrivint els seus quaderns i publicant en assaigs diversos la seva mirada sobre la cultura, el pensament i l'intel·lecte: *Vers et prose*, *Eupalinos o l'Arquitecte, Propos sur l'intelligence , Regards sur le monde actuel, Pièces sur l'art, Discours en l'honneur de Goethe, Notion générale de l'art, Degas, danse, dessin, Les Merveilles de la mer...*

El 1941 i el 1943 publica dos volums amb el títol *Tal qual*, que aplega vuit reculls de reflexions —n'hi havia que ja havien estat publicats solts—, però tots junts donen una clara idea de la unitat i homogeneïtat del pensament de Valéry. Els fragments de *Tal qual* els va extreure dels seus *Cahiers* d'escriptura matinal i agrupats segons les seves conveniències.

Les cinc-centes pàgines de *Tal Qual* constitueixen un monument a l'intel·lecte, una exploració del pensament feta des de la poesia. Perquè en els fragments sempre hi ha la mirada del poeta i del pensador; encara que parli de l'amor, de l'amistat, dels somnis, de les pors, d'allò més quotidià, el rerefons sempre és transcendent.

Voldria destacar les pàgines en què d'una manera explícita el lector trobarà poesia, sigui en forma de prosa poètica o en forma de vers vertical. (Com, si no, es pot llegir el text «London Bridge» o el poema «Com a la vora del mar?».) L'autor d'*El cementiri marí* demostra que, malgrat el refús professat a partir de la nit de Gènova, la poesia sempre va habitar en ell, fins a aquests versos del darrer poema que va escriure, un mes abans de morir, dedicat a Jean Voilier:

Ô trop long jour... J'ai mal. Mon esprit n'a plus d'armes

Et si tu n'es pas là, tout près de moi, la mort
Me devient familière et sourdement me mord.
Je suis entr'elle et toi ; je le sens à toute heure.
Il dépend de ton cœur que je vive ou je meure...

Traduir **Tel quel**

Com ja s'ha indicat, l'encàrrec de traduir *Tel quel* vaig considerar-lo un regal («per a l'intel·lecte», seguint Valéry), però, a mesura que començava a treballar i m'introduïa en el text, m'anava adonant de l'enorme dificultat que plantejava.

La planificació que d'antuvi havia fet va saltar pels aires de seguida que vaig començar. Pensava traduir unes vuit pàgines per cada jornada de treball —és a dir, uns dos mesos per tenir una primera versió força polida de les cinc-centes pàgines de l'original—, però aquesta mitjana es va reduir, a tot estirar, a dues o tres pàgines diàries. I, encara, plenes de dubtes —sovint de desencerts.

L'editor, conscient de la dificultat de la tasca, no m'apressava. De manera que una bona part de l'angoixa per un possible retard va desaparèixer. Però la feina avançava molt a poc a poc malgrat les hores que hi dedicava; i les dificultats creixien, i creia retrocedir quan donava per bones algunes poques pàgines.

Recordo que quan vaig acabar la primera versió i em vaig posar a revisar, polir i millorar el treball —que sempre és la tasca més agraïda, més joiosa de la traducció—, hi va haver dies en què no veia final a la feina encarregada i vaig acabar agafant una mica d'aversió al pobre senyor Valéry.

Però de sobte, i com si fos per un atzar, en començar la tercera ronda de revisió del text, la nit fosca va donar pas a una claror lluminosa: *Tal qual* començava a lliscar, les peces del trencaclosques començaven a encaixar, la comprensió es feia total. Els fragments es llegien sense que res n'aturés el sentit, les paraules semblava que s'abraçaven les unes a les altres i feien un tot, complex però finalment entenedor i alliberador. M'adonava que era davant d'una obra *major* de l'intel·lecte humà, una fita en la cultura universal i una fita de categoria per a la societat catalana. Enrere anaven quedant els dubtes que la traducció m'havia provocat.

Haig de dir que Valéry utilitza diversos nivells de llenguatge i el científic, el filosòfic, el poètic, el narratiu, l'oníric, el musical i l'artístic sovint es barregen dins d'un mateix fragment. Calia anar amb molta cura a l'hora de trobar el to adequat per traslladar-lo al català i fer-lo comprensible.

D'entrada, certs mots eren clau per a una translació correcta que no adulterés el sentit del text. El primer d'ell és *esprit*. Mot polisèmic per excel·lència, i especialment en aquest llibre. Els diccionaris em donaven llistes inacabables de sentits: ànima, caràcter, consciència, enteniment, geni, enginy, intel·lecte, pensament, sentit, talent, judici, mentalitat, intel·ligència, essència, raó, voluntat, aptitud, capacitat, magí, ment, sentit, idea, agudesa, humor, picardia, intenció, disposició... Però cada vegada calia comprendre'n la significació exacta en el context de la frase per no alterar el significat del conjunt. Aquí —i pot semblar una nimietat— vaig tenir un dels principals camps de batalla, i tocava i retocava constantment per tal de fer un tractament correcte i coherent en totes les pàgines del llibre on el concepte apareixia. A cadascun hi vaig cercar la traducció que em va semblar adequada.

No descobreixo res —no soc el primer i em temo que no seré el darrer— si dic que l'inexistent ús de l'article neutre *lo* em va resultar molt problemàtic, perquè jo volia ser clar, ser transparent. Per exemple, per fer una distinció entre «le Réel», qualitat del que existeix objectivament, i «la Réalité», la manera en què les coses se'ns apareixen. O el pronom impersonal *on*, que traduiríem per *hom* —però que *rancieja*—, i, en canvi, sembla que s'ha de traduir per la tercera persona del plural, cosa que, molt sovint, genera distorsions en el discurs.

Tot l'aparell de recursos estilístics de Valéry (perífrasis i antiperífrasis per millorar la comprensió, el particular sistema de puntuació, la literalitat enfront de les repeticions constants o l'ús summament freqüent dels adverbis acabats en *-ment*) generaven dubtes a l'hora d'escriure el text en català. De manera que, per mantenir una regularitat i una coherència en els termes que s'anaven repetint en el llibre, em vaig fer un petit diccionari que em servia de guia per saber quan i per què havia fet servir cada mot.

Seria prolix allargar-me en els problemes de traducció que, pel que es pot intuir, van ser molt i molt complexos.

Valéry diu que va voler escriure «per al lector intel·ligent», i és el que fa sentir a qui s'acosta a aquest llibre: la qualitat de saber-se dibuixat per l'afinada escriptura del poeta, que amb la seva mirada a través del recorregut pel món del coneixement, li posa un mirall al davant.

> També somio per posar fi
> al fru-fru de seda sol i discret
> d'un foc que es consumeix creant tota la cambra,
> i que es parla.
> O que em parla
> gairebé per a ell mateix.

[Paul Valéry. *Tal qual*. Martorell: Adesiara, 2020]

[1] Aparentment, Valéry, en sortir d'una festa d'estudiants, veié de lluny una dona, la silueta i els ulls foscos de la qual el captivaren tot d'una. Es tractava de la baronessa Sylvie Rovira de Roquevaire («*la belle catalane*»). Enamorat follament de la visió fugissera d'aquesta dona madura, es demanava «per què gira la seva adorable testa de Medusa si no em vol conèixer?» Durant tres anys, Valéry sofrí per aquest amor no correspost en absolut, escrigué cartes que no envià mai i ardents versos d'amor..., fins que la nit de Gènova posà punt final a aquesta *aventura* amorosa.